

Олександр Володимирович Торічний,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО КРИТЕРІЮ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті охарактеризовано сутність і зміст військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Автором розглянуто загальні методичні аспекти формування показників особистісно-функціонального критерію. Основна увага зосереджена на висвітленні основних чинників, які сприяють формуванню у курсантів високого рівня показників особистісно-функціонального критерію. Висвітлено основні етапи та принципи, на які варто робити акцент під час підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, які будуть мати високий рівень сформованості показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності.

Ключові слова: *військово-спеціальна компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, особистісно-функціональний критерій, показники, принципи.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перетворення, які активно відбуваються в усіх сферах нашої країни, неможливі без гарантування державного суверенітету та національної безпеки. Одним з основних суб'єктів забезпечення державного суверенітету є Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ). У контексті зазначеного актуальними є питання, що стосуються: удосконалення системи правового регулювання у сфері інтегрованого управління кордонами; створення чотирьохрівневої системи контролю за в'їздом і перебуванням в Україні іноземців та осіб без громадянства; упровадження європейських стандартів здійснення

прикордонного контролю. Вирішення цих питань безпосередньо залежить від рівня професійної компетентності офіцерів ДПСУ, які їх реалізовуватимуть.

У Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року [4] значна увага приділена реорганізації системи підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням загальноєвропейських стандартів освіти. Насамперед, інновації стосуються впровадження у навчально-виховний процес передових європейських технологій і методик навчання відповідно до Болонської декларації, розширення мобільності навчального процесу. Зазначимо, що вимоги до методики організації навчально-виховного процесу у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) постійно зростають, оскільки відбуваються кардинальні зміни в характері службової діяльності офіцерів-прикордонників, які зумовлені впровадженням принципово нової моделі охорони державного кордону а також необхідністю добування випереджувальної інформації, посиленням уваги на напрямках підвищеної активності у прикордонних районах, силової підтримки оперативно-розшукових сил та засобів підрозділами для виконання спеціальних завдань, проведення локальних дій резервами, проведення спільних скоординованих дії з підрозділами і співробітниками інших правоохоронних органів тощо.

Окреслені вимоги в організації прикордонної служби потребують удосконалення методики навчання майбутніх офіцерів-прикордонників, що, з огляду на низку виконуваних ними завдань та функцій, повинна бути зорієнтована на формування військово-спеціальної компетентності ще під час навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, свідчить, що проблема розробки теорії навчання майбутніх офіцерів розглядалася під різними кутами зору і була предметом уваги широкого кола науковців. Здебільшого, фахівці акцентують увагу на формуванні та розвитку професійно-важливих рис особистості офіцерів (О. Барабанщиков, В. Балашов, Д. Іщенко,

Б. Олексієнко, Л. Усольцева) і підвищенні якості загальновійськової підготовки курсантів (С. Каплун, С. Кубіцький, Е. Сарафанюк, В. Шняк). Вагоме значення мають напрацювання науковців, у яких розглядається методика організації навчального процесу у вищих військових навчальних закладах (В. Бачевський, І. Біжан, С. Будник, П. Дзюба, Н. Генералова, А. Комишан, Я. Корнійчук, Г. Марченко, В. Неїжмак, В. Шняк та ін). В умовах сьогодення активно розробляються окремі напрямки підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, зокрема до виховної (А. Галімов), психологічної (Л. Боровик, С. Філіппов), правової (В. Райко) діяльності. Для аналізу питань формування військово-спеціальної компетентності офіцерів велике значення мають фундаментальні дослідження О. Євсюкова, М. Нещадима, В. Савіна, А. Протасова, В. Ягупова.

Однак, проведений нами аналіз методики навчання загальновійськових і військово-спеціальних дисциплін, під час яких відбувається формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників засвідчив той факт, що ґрунтовних наукових досліджень, які би були присвячені висвітлено сутності критеріїв військово-спеціальної компетентності, а також розкривали б методику їх формування, немає. Саме ці факти спонукали нас до написання статті.

Мета статті – дослідити зміст показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та проаналізувати загальні методичні аспекти їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Орієнтуючись на запровадження компетентнісного підходу, освітній процес у НАДПСУ повинен бути спрямований на всебічний професійний та особистісний розвиток майбутнього офіцера-прикордонника, що спонукатиме його творчу активність у професійній сфері. У цілому можна констатувати, що професійна діяльність офіцера ДПСУ має яскраво-виражену службово-професійну спрямованість, а тому вимагає сформованості військово-спеціальної компетентності.

На основі узагальнення наукових напрацювань військових педагогів (О. Євсюкова, В. Неїжмака, В. Ягупова) військово-спеціальну компетентність офіцера-прикордонника ми розглядаємо як комплексне новоутворення, що передбачає засвоєння професійних норм для кваліфікованого виконання професійної діяльності з охорони кордону і надає можливість оцінювати професійні якості майбутнього фахівця. Кожний офіцер-прикордонник є центральною фігурою у структурі сучасної ДПСУ, а тому повинен добре знати теорію та практику військової справи, зброї та бойової техніки свого підрозділу і частини. З методичної точки зору військово-спеціальна компетентність спрямована на те, щоб майбутні офіцери-прикордонники могли кваліфіковано виконувати свої професійні обов'язки. У нашому баченні формування військово-спеціальної компетентності у курсантів, які навчаються в НАДПСУ, доцільно розглядати як системний процес, що охоплює методичну, змістову, процесуальну й особистісну складові підготовки курсантів.

З огляду на той факт, що зміст військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника є чітко обумовленим вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-кваліфікаційної програми, зупинимось на висвітленні і характеристиці її критеріїв та показників. Насамперед зазначимо, що наукову категорію “критерії” найбільш доцільно розглядати як конкретну ознаку, на основі якої робиться оцінка, визначення чи класифікація [7, с. 211]. З методичної точки зору ми виходили з того, що обрані нами критерії повинні містити найсуттєвіші ознаки військово-спеціальної компетентності і відображати динаміку її зміни. У визначенні критеріїв військово-спеціальної компетентності ми прагнули досягнути максимальної чіткості, надійності та можливості експериментального дослідження рівня їхньої сформованості. Отже, у структурі військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника найбільш доцільно виокремити два критерії: особистісно-функціональний і діяльнісно-практичний. Особистісно-функціональний критерій визначає ціннісні орієнтації й ідеали, творчий потенціал, професійну спрямованість і конкретні особистісні риси офіцера

ДПСУ, а діяльнісно-практичний містить спеціальні знання, спеціальні вміння, спеціальні навички, а також практичний досвід стажування на кордоні.

Беручи до уваги мету нашого дослідження, яка задекларована у статті, зупинимося на характеристиці показників особистісно-функціонального критерію. На основі напрацювань фахівців [1; 2; 5] встановлено, що ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, які задають спрямованості людському життю. Досліджуючи ціннісні орієнтації через призму військово-спеціальної компетентності, вважаємо, що вони є важливими елементами внутрішньої структури особистості майбутнього офіцера-прикордонника, які закріплені життєвим досвідом особистості та позначаються на результативності професійної діяльності.

В основному професійні ціннісні орієнтації починають формуватися у процесі навчання у НАДПСУ, причому навчання має на меті не стільки повідомити конкретні знання в певній професійній галузі, скільки відтворити культурні й історичні нормативи, що сприяють професійній самореалізації майбутнього фахівця. У нашому баченні через виховання здійснюється трансляція ціннісних орієнтацій від старшого покоління охоронців державного кордону до молодшої зміни як на вербальному, так і на невербальному рівнях. Як стверджують військові педагоги В. Матвійчук [6] та С. Сінкевич [9], ціннісні орієнтації існують як ідеї, установки, принципи розуміння майбутнім офіцером соціальної реальності і власної поведінки у професійній сфері.

Творчий потенціал як показник особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності передбачає сукупність конкретних засобів, які можуть бути задіяні для творчого вирішення професійних завдань задля досягнення поставленої мети. Досліджуючи якість підготовки курсантів НАДПСУ, О. Діденко визначив професійну творчість як цілісний процес реалізації та самореалізації особистості офіцера ДПСУ: “Творчість забезпечує виконання службових обов'язків з охорони державного кордону на найвищому продуктивному рівні, тобто оригінально, по-новому, з оптимальним використанням набутих знань і досвіду, та передбачає вміння нестандартно

використовувати методи, способи і засоби під час вирішення професійних завдань, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати нетипові проблеми, складні завдання” [3, с. 312]. На основі аналізу напрацювань науковців у зазначеному напрямку ми прийшли до усвідомлення того факту, що творчий потенціал особистості не лише є обумовленим генетично, а й перебуває у безпосередній залежності від спеціально організованого навчання, що базується на створенні спеціального навчально-виховного середовища. У нашому розумінні високий рівень сформованості творчого потенціалу надасть можливість майбутньому офіцерові ДПСУ використовувати нестандартні способи при вирішенні професійних завдань та якісно вирішувати проблемні професійні ситуації.

Як наступний показник обрано професійну спрямованість, яка передбачає оцінку курсантом своїх знань та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, а також цілісну оцінку самого себе. Цей показник передбачає усвідомлення власних знань та самого себе як фахівця-професіонала, визначення напрямку свого подальшого розвитку у професії. Професійна спрямованість впливає на формування соціального портрету майбутнього офіцера-прикордонника. В. Райко вважає, що соціальний портрет курсанта НАДПСУ повинен містити навички (особистісної дисциплінованості і звички до чітко встановленого порядку; працьовитості та прагнення виконати отримане розпорядження якомога краще і швидше); уміння (забезпечувати чуйне ставлення до підлеглих; виявляти принциповість у вирішенні соціальних питань; планомірно вести роботу за заздалегідь складеним планом; уважно та серйозно ставитися до думок і критики керівництва); здатності (поєднувати особистісні інтереси з інтересами колективу; підтримувати та поширювати нове, передове; виявляти терпимість до різних віросповідань); розвиненість почуття особистої відповідальності за доручену справу [8, с. 26]. Вважаємо, що вони повинні бути сформовані у курсантів ще під час навчання.

Професійно важливі особистісні риси нами було виокремлено як показник особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної

компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ. Зазначимо, що професійно важливі особистісні риси синтезуються на основі набутих майбутніми фахівцями професійно значущих знань і виявляються в здатності реалізовувати ці знання на практиці. Ми переконані в тому, що якість професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників можна співвіднести із сформованістю професійних якостей, які повністю відповідають вимогам державних стандартів вищої військової освіти. До найбільш вагомих професійних якостей науковці НАДПСУ відносять:

- підтримання постійної бойової готовності підрозділів ДПСУ;
- достатні навички в організації державного кордону на ділянці прикордонної застави;
- спроможність в організації та керівництві підрозділом під час ведення пошукових дій.

На основі експертних оцінок визначено перелік професійно важливих якостей офіцера ДПСУ, що безпосередньо впливають на формування військово-спеціальної компетентності. До найбільш вагомих віднесено: продукувати нові ідеї щодо отримання оперативної інформації; швидко вирішувати проблемні ситуації у непередбачених умовах прикордонної служби; успішно вирішувати нестандартні завдання у сфері оцінки складності оперативної ситуації на кордоні; вільно, з елементами творчості, спілкуватися з особами, які перетинають державний кордон; виявляти творчий підхід при організації дозвілля та виховної роботи з персоналом органів охорони кордону тощо.

З методичної точки зору активна участь курсантів НАДПСУ в конструюванні індивідуального вдосконалення у професії – одна з важливих передумов формування всіх показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника. Вважаємо, що системне формування у курсантів високого рівня сформованості показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної передбачає необхідність урахування таких етапів:

- перехід від загальної методології до конкретної методики;
- зміна абстрактного уявлення про реальності професійної діяльності офіцера-прикордонника на конкретне ознайомлення з різноманітністю їх форм;
- поєднання цілісного бачення професії та її окремих структурних компонентів;
- взаємозв'язок методів навчання і виховання до реальної педагогічної дії.

Вважаємо, що при переході від етапу до етапу необхідним є дотримання:

- логіки становлення майбутнього офіцера-прикордонника як суб'єкта професійної діяльності;
- методики формування особистісної диспозиції згідно зі здібностями професійної поведінки офіцера-прикордонника в межах професійної парадигми і гуманістичної концепції освіти;
- поетапності у розвитку професійних та особистісних якостей офіцера-прикордонника.

Професійне становлення курсантів-прикордонників як суб'єктів навчального процесу під час вивчення загальновійськових і військово-спеціальних дисциплін у НАДПСУ в контексті забезпечення якості формування показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності повинно здійснюватися у таких напрямках: зростання ролі медіаторської підготовки викладача, який повинен уміти проектувати освітнє та навчально-виховне середовище із залученням сучасних інноваційних педагогічних технологій; використання в організації навчального процесу НАДПСУ методів і форм навчання, що є характерними для європейського освітнього простору; розробка спецкурсів, які би надали курсантові можливість здійснювати додатковий розвиток професійної компетентності та вдосконалювати професійні риси; формування діагностично-контролюючого інструментарію для оцінки рівня сформованості показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності.

У процесі нашого дослідження було впроваджено основні принципи, на яких ми зробили акцент під час формування показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності у курсантів-першокурсників, що вступили на навчання у НАДПСУ:

– принцип професійно-особистісного авансування (передбачає системний пошук у кожного курсанта особистісного потенціалу, який потрібно активізувати у процесі навчання в НАДПСУ; він орієнтується на досягнення майстерності під час реалізації професійної діяльності і потребує від майбутніх офіцерів-прикордонників зусиль, які спрямовують навчально-виховну діяльність на безпосереднє вдосконалення);

– принцип суб'єктивізації змісту навчання (опирається на індивідуально-пошуковий режим формування й опанування змісту підготовки; він відображає якісну зміну позиції курсанта у питаннях розвитку власних і професійних якостей, які пов'язані зі створенням відкритого соціокультурного контексту професійної підготовки, що складає основу для формування високого рівня військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників);

– принцип креативності професійної підготовки (орієнтація на підготовку майбутнього офіцера-прикордонника в системі творчого ставлення до майбутньої професійної діяльності на основі створення індивідуально-креативних форм професійної діяльності; він базується на необхідності запровадження випереджувальної ролі теоретичних знань та формування на їхній основі вмінь і навичок у галузі військово-спеціальної компетентності, що надасть змогу забезпечити креативність у методиці організації навчального процесу в НАДПСУ);

– принцип руху від цілісних інтегративних характеристик до конкретних умінь та навичок (передбачає дотримання логіки у формуванні показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності з передбаченням динаміки у тріаді “знання – уміння – навички”; він базується на тісному поєднанні теоретичної і практичної підготовки під час навчання майбутніх офіцерів-прикордонників);

– принцип випереджувальної парадигми (забезпечує підготовку, яка є прогностичною стосовно конкретної професійної діяльності й актуального рівня професійної готовності до реалізації професійних функцій; основна увага акцентується на доцільності запровадження інноваційних освітніх технологій у методику викладання загальновійськових і військово-спеціальних дисциплін у НАДПСУ).

Висновки. Отже, сьогодні основними вимогами до офіцера, який є випускником НАДПСУ, крім професійних знань, умінь та навичок, стає високий рівень сформованості професійної компетентності в цілому, та військово-спеціальної зокрема, що передбачає загальну готовність до ефективного виконання службових обов'язків з охорони державного кордону. Встановлено, що військово-спеціальна компетентність є комплексним новоутворенням особистості, яке передбачає засвоєння професійних норм для кваліфікованого виконання професійної діяльності з охорони кордону. В її структурі виокремлено два критерії: особистісно-функціональний і діяльнісно-практичний. Особистісно-функціональний критерій визначає ціннісні орієнтації й ідеали, творчий потенціал, професійну спрямованість та особистісні риси. Формування показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності курсантів розглядається як системний, багатовимірний феномен, що охоплює методичну, змістову, процесуальну й особистісну складові навчально-виховного процесу НАДПСУ.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є вивчення питань, які стосуються вдосконалення показників особистісно-функціонального критерію військово-спеціальної компетентності на етапі післядипломної освіти офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Волков, Ю. Г. Социология молодежи : учеб. пособ. / Добренъков В. И., Кадария Ф. Д. [и др.] ; под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 576 с.

2. Головатий, М. Ф. Соціологія молоді : курс лекцій / М. Ф. Головатий. – 2-е вид. – К. : МАУП, 2006. – 304 с.

3. Діденко, О. В. Формування професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : монографія / Діденко О. В. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. – 407 с.

4. Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року : Указ Президента України від 19.06.2006 р. № 546 // Офіційний вісник України : український інформаційний бюлетень / МЮ України. – 2006.– № 25. – С. 14. – Ст. 1807.

5. Кравченко, А. И. Социология : учебник для вузов / А. И. Кравченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – 508 с.

6. Матвійчук, В. П. Основні чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів-прикордонників / В. П. Матвійчук, В. М. Денісов // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : III Всеукраїнська наук.-практ. конф. [Серія: Психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 19 лист. 2010 р.) / Нац. академія Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. – С. 131–132.

7. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2001. – Том 1 [А–К]. – 874 с.

8. Райко, В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу Державної прикордонної служби України : монографія / Райко В. В. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2008. – 348 с.

9. Сінкевич, С. В. Чинники, що впливають на формування ціннісного ставлення курсантів вищих військових навчальних закладів до вивчення іноземної мови / С. В. Сінкевич // Збірник наукових праць № 17. Частина II. (Спеціальний випуск) / голов. ред. Балашов В. О. – Хмельницький : Вид-во Національної академії ПВУ, 2001. – С. 22–25.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2013.

Торичный А. В. Общие методические аспекты формирования личностно-функционального критерия военно-специальной компетентности будущих офицеров-пограничников

В статье охарактеризованы сущность и содержание военно-специальной компетентности будущих офицеров-пограничников. Автором рассмотрены общие методические аспекты формирования показателей личностно-функционального критерия. Главное внимание сосредоточено на освещении основных факторов, способствующих формированию у курсантов высокого уровня показателей личностно-функционального критерия. Освещены основные этапы и принципы, на которые стоит делать акцент при подготовке будущих офицеров-пограничников, которые будут иметь высокий уровень сформированности показателей личностно-функционального критерия военно-специальной компетентности.

Ключевые слова: военно-специальная компетентность, будущие офицеры-пограничники, личностно-функциональный критерий, показатели, принципы.

Torichnyi O. V. General methodical aspects of formation of personal and functional criterion of military special competence of future officers-borderguards

The article characterizes the essence of content of military special competence of future officers-borderguards. The author has analyzed general methodical aspects of formation of personal and functional criterion. The main attention is paid towards to explanation of principal factors promoting for formation of cadets' high level of indices of personal and functional criterion. Main stages and principles to be emphasized during the training of future of officers-borderguards have been revealed. It has been established that they will have high level of formation of indices of personal and functional criterion of military special competence.

Key words: *military special competence, future officers-borderguards, personal and functional criterion, indices, principles.*